

Ботіка Т.С.,

*кандидат історичних наук,
асистент кафедри соціології, філософії та права
Одеської національної академії харчових технологій*

АНГЛО-РОСІЙСЬКЕ ЗБЛИЖЕННЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВІДОБРАЖЕННІ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. В статті розкриті особливості англо-російських стосунків початку ХХ ст. в оцінках часописів Російської імперії. Основна увага сконцентрована на підписанні англо-російської угоди 1907 р.

Ключові слова: Велика Британія, Російська імперія, громадська думка, російські часописи, англо-російські зв'язки.

На початку ХХ ст. російські часописи актуалізували свою увагу до британських проблем. Серед них ключовим залишалось питання щодо англо-російських зв'язків. Найчастіше зовнішньополітичну ситуацію, що склалася у Великій Британії, російські кореспонденти пов'язували з початком втрати її економічної переваги у світі, що дозволило іншим європейським країнам, таким як Німеччина та Франція, інтенсивно заявляти про свої претензії.

Специфічне географічне положення Великої Британії та Росії у відображенні часописів породжувало різноманітні дискусії щодо їх приналежності до Європи. У царській Росії ці спори визначилися тим, що вона розташована і в Європі, і в Азії. Отже, культура та цінності то наближували, то віддаляли її від Європи. Велика Британія розташована на островах. Органічно вона належала до Європи, мала загальні демократичні традиції, але в той самий час була дещо віддалена від континентальної Європи. Цим росіяни пояснювали її несхожість на інші європейські країни. Тому інтерес до Великої Британії та її зовнішньополітичного курсу цікавив і турбував російську громадську думку впродовж століть. Крім того, Велика Британія грала велике значення не лише для всієї Європи, але й для всього світу, залишаючись провідною державою.

Російські кореспонденти неодноразово зазначали, що завдяки Великій Британії підтримувався баланс сил в Європі, оскільки саме Англія була тією стримуючою силою, яка не давала зайвий раз іншим країнам заявляти щодо проведення військової агресії або територіальної експансії.

На початку ХХ ст. на сторінках російських часописів все частіше поширюється питання щодо англо-російського зближення. Впродовж усього

ХІХ ст. для англо-російських стосунків була характерна певна холодність і недовіра, що чергувалися спалахами відкритої ворожнечі. Зацікавленість у дружніх стосунках з Великою Британією, за якою у російській пресі зберігалася так звана англофобія [1, 692], росіяни пов'язували з декількома причинами. Часописи відзначали, що, на момент втрати Великою Британією своїх передових економічних позицій, у випадку війни з Німеччиною їй був потрібний союзник. Якщо на морі Англія могла розраховувати на власні сили, оскільки її морський флот завжди тримав під контролем всі «гарячі точки», то для ведення сухопутної війни без підтримки союзника, ситуація виглядала досить серйозною. У 1904 р. між Великою Британією та Францією було укладено договір, який відкривав нові перспективи у міжнародних стосунках [2, 136]. Крім насущних потреб колоніального розширення, його підписання поклато кінець майже тисячоліттю конфліктів між двома націями, і розпочало мирне співіснування [3, 9]. У відображенні російських кореспондентів трактування англо-французького договору отримало дві тенденції. Одна частина розглядала зближення між країнами як спосіб відриву Франції від Росії. Інша ж, навпаки, вбачала у покращенні відносин з Францією шлях до врегулювання суперечок з Росією, до об'єднання з франко-російським союзом, і в кінцевому підсумку — укладання Троїстої угоди.

Російські часописи, чітко розуміючи цей аспект, почали висловлювати думки про те, що на решті настав момент для зближення з Англією. Проаналізувавши матеріали публікацій, можна стверджувати, що ідея англо-російського зближення користувалася значною популярністю на сторінках преси. Головна причина полягала у тому, що після закінчення російсько-японської війни 1904-1905 рр. та в результаті революції 1905-1907 рр., Росія відчувала себе не досить сильною. Урядова політика сприяла тому, що зближення з Великою Британією пішло б на користь Росії у її відносинах з Японією, де не вгадали антиросійські настрої [4, 21]. Британський історик А. Л. Мортон писав про це наступне: «Росію вже не так боялись, вона сама мала намір знайти союзників» [5, 418].

Починаючи з 1906 р. інформація про переговори між обома сторонами почала подаватися на сторінках часописів. Особливо детально російські журналісти повідомляли, що їх стосунки з Англією відтоді стали основним завданням російської зовнішньої політики. Головний акцент робився на відносини з Японією. Росії потрібно було не допустити нових ускладнень в Японії, отож новий міністр закордонних справ О. П. Ізвольський намагався попередити їх через зближення з Великою Британією. Росіяни відзначали, що лише Англія здатна покінчити з Японією. В підтвердження цієї думки російські часописи повідомляли про те, що між Росією та Англією намітилося певне зближення, якого до тих пір не було між обома сторонами [6, 14]. Отже, росіяни мали намір піти на зближення з Англією, маючи за мету ліквідувати міжнародну напругу [7, 8].

Восени 1906 р. російські часописи сповістили новину про приїзд до Петербургу англійської делегації на чолі з новим послом А. Нікольсоном. Часописи вважали цей приїзд урочистою подією. Також вони підкреслювали важливу роль цього візиту, оскільки перед обличчям країн Західної Європи Росія повинна була показати яскравий приклад нового устрою. Тому для росіян приїзд англійського посольства отримав важливе значення [8, 3 – 4]. Британський посол вручив російському міністру О. П. Ізвольському пам'ятну записку з укладанням умов, згідно яких уряд Великої Британії бажав би вступити з росіянами в переговори. Починаючи з літа 1907 р. переговори між країнами прийняли практичний характер. Відтоді проблема угоди з Великою Британією почала гаряче обговорюватися на сторінках часописів.

У 1907 р. Г. Трубецький писав у «Московському еженедельнику», що «наші відносини з Англією знаходяться на хорошому шляху. Тибет і Афганістан, ймовірно, виступають предметом переговорів з Англією. У їх основі є думка щодо повного примирення взаємних інтересів, а також усунення усього, що може вважатися зайвим приводом даремних суперечок... В результаті, мається на увазі встановлення зовсім нових відносин з Англією...» [9, 56].

Сучасний російський дослідник Є. Ю. Сергєєв підписання конвенції 1907 р. між Великою Британією та Росією вважає без перебільшення найбільш значною подією міжнародного життя кінця XIX – початку XX ст., яка стала можливою завдяки сукупній кількості факторів внутрішнього та зовнішнього характеру. На думку автора, цей дипломатичний акт отримав найбільш дискусійний характер, як серед державних діячів Росії та Великої Британії, так і серед представників широких кіл громадськості. Дослідник виділяє два

чинники, які вплинули на зближення Лондона та Петербурга у 1907 р. Перший – зовнішній – пов'язаний з пробританською позицією союзника Росії – Францією, яка на 1907 р. вже мала договір з Лондоном, а також обоюдною зацікавленістю і Росії, і Англії протидіяти національним рухам в Азії. Суттєву роль при цьому зіграли підрахунки, проведені у головних штабах, які показали, що жодній із сторін не вдасться забезпечити недоторканність своїх кордонів у випадку широкомасштабних військових дій. Серед внутрішньополітичних проблем, які Є. Ю. Сергєєв відніс до другої групи факторів, головними стали демократична революція в Росії та прихід до влади ліберальної партії у Великій Британії. Саме ці політичні трансформації всередині обох спільнот і призвели до підписання конвенції 1907 р. [10, 54; 56 – 57]. На думку Є. Ю. Сергєєва, на початку XX ст. Лондон та Петербург зіткнулися із схожими проблемами збереження імперського статус-кво, апогеєм якого у військово-політичній сфері стало підписання угоди 1907 р. [11, 228 – 229].

Як стверджує відомий радянський та російський історик А. Б. Давідсон, пом'якшення стосунків між Росією та Англією йшло досить повільними кроками. На думку дослідника, це було пов'язане з історичним минулим, яке довго не давало спокою країнам. Тому не можна вважати, що договір 1907 р. став закріпленням зближення. Британський уряд був занепокоєний посиленням військово-промислової потужності Німеччини. Остання у 1906 р. почала будувати новий тип кораблів-дредноутів. Це ставило під сумнів питання щодо ролі Англії як володарки морів. Російська імперія, послаблена поразкою у російсько-японській війні та революцією 1905 – 1907 рр., була змушена відказатися від своїх подальших планів щодо розширення впливу у Центральній Азії – давній арені суперництва з Англією. Ці фактори і призвели, на думку науковця, до послаблення англо-російського протистояння [12, с. 34].

До точки зору А. Б. Давідсона схиляється дослідниця Ю. В. Лунева, яка на основі матеріалів російських архівів доводить, що початок XX ст. був доволі суперечливим періодом для Росії. Наведені автором факти секретного перепису листування міністра іноземних справ Росії О. П. Ізвольського та начальника Головного Управління Генерального Штабу (ГУГШ) Ф. Ф. Паліцина дозволили реконструювати реальну картину напередодні підписання англо-російської угоди. «У сферах стосунків між Росією та Англією за останні роки простежується бажання британського уряду щодо досягнення такої угоди між обома великими державами, яка припинила б усі сутічки та взаємні непорозуміння»,

— доповідав О. П. Ізвольський Ф. Ф. Паліцину. 23 серпня 1906 р. імператорським урядом були отримані з Лондона пропозиції щодо тибетського питання, за якими Британія мала серйозне бажання домовитися з Росією. Після поразки у російсько-японській війні Росія намагалася виправити своє міжнародне становище, виступивши ініціатором Гаазької конференції. Лондон виявив значну підтримку Петербургу у справах миру та обмірковував можливі питання щодо майбутньої конференції. Особливий акцент британський уряд робив на питанні щодо скорочення морських і сухопутних озброєнь на континенті. Лондонський кабінет намагався заручитися підтримкою США, Франції, Японії та Росії для того, щоб примусити Німеччину на конференції розкрити свої політичні карти. У секретному листі до О. П. Ізвольського від 22 вересня 1906 р. Ф. Ф. Паліцин висунув гіпотезу, що «Англії на сьогодні, окрім Німеччини, немає з ким воювати... Краще зробити війну з Німеччиною шляхом створення англо-французько-російської угоди та потім вести боротьбу з державою (Німеччиною) тільки торгівельно-економічну. Але на таку боротьбу потрібні гроші. Тому бажано зменшити військові бюджети». На думку Ю. В. Луневої, англо-російська угода стала можливою завдяки зусиллям голови російського МЗС О. П. Ізвольського та керівника британського Форин офіс Е. Грея. Останнього дослідниця називає найбільш загадковою та мовчазною особою у британській політиці. Е. Грей, як майстерний дипломат, у своїх промовах та листах був завжди стриманим та лаконічним, не давав марних обіцянок і твердо відстоював інтереси Великої Британії.

18 (31) серпня 1907 р. була укладена російсько-англійська конвенція відносно Персії, Афганістану та Тибету, яка включала додаток до угоди між Росією та Великою Британією, які торкалися справ Тибету. В результаті відбувся обмін нотами щодо недопущення до Тибету «наукових експедицій». З російської сторони їх підписав О. П. Ізвольський, з англійської — А. Нікольсон. Згідно цієї конвенції, Персія була поділена на три зони: російську, північну та найбільшу за площею, нейтральну, до якої відносилась частина узбережжя Перської затоки, і британську, яка прикривала підступи до Індії. Афганістан залишався поза сферою впливу Росії, а у Тибеті сторони визнавали сюзеренні права Китаю над ним та збереження існуючого порядку зовнішніх зв'язків Тибету. Англо-російська угода була значною для Великої Британії, особливо у сфері регіональних переваг, оскільки відтоді західні кордони Афганістану та Індії стали недоторканими для вторгнення росіян. Стаття договору, за яким Афганістан ставав

буферною державою, надавала Великій Британії гарантію, що політичне становище цієї країни не може бути змінено, а отже жодна її частина не відійде до Росії, оскільки імператорський уряд оголошував Афганістан поза сферою свого впливу. Це передбачало, що всі політичні стосунки з цією країною Росія повинна була вести через британський уряд. Англійська сторона визнавала принципи торгівельного рівноправ'я в Афганістані. Тибет ставав підвладним Китаю, а отже також недоторканим для Росії. Таким чином, царському уряду фактично довелося відмовитися від своїх претензій [13, 78 — 79; 84 — 85; 91 — 92].

Отже, так звана ворожість між державами формально завершилася у 1907 р. створенням Троїстої угоди (Triple Entente). Укладання Антанти спочатку між Англією та Францією, а пізніше залучення до неї Росії, російські часописи вважали неабиякою заслугою Едуарда VII, який визнавався типовим монархом нової ери монополістичного капіталізму [14, 202]. Особиста участь короля надзвичайно велика. Як його відомий візит у травні 1903 р. підготував тісні зв'язки між Англією та Францією, так і пізніше зустріч з Миколою II у 1908 р. у Ревелі зміцнила союз Англії з її давнім супротивником — царською Росією.

Але англо-російський договір 1907 р. щодо розмежування сфер впливу в Афганістані, Ірані та Тибеті не призвів до вирішення всіх протиріч, що існували між двома великими державами. Хоча, на думку британського дипломата Дж. Бьюкенена, він тісно пов'язав між собою обидві країни та проклав шлях щодо майбутнього [15, 77].

Після 1907 р. повідомлення російських кореспондентів про Велику Британію пройняті дружніми мотивами [16, 54]. Російські часописи схвалювали угоду і усіяко розвивали мотиви її позитивної оцінки. Так, у 1907 р. на сторінках «Московського еженедельника» Г. Трубецький виразив відверту прихильність до англійських справ. Він вказав, що завдання зовнішньої політики Англії тісно переплелися з її внутрішньополітичним становищем та визначав, що Англія на 1907 р. знаходилася в апогеї своєї внутрішньої та зовнішньої політики. Особливо це автор пов'язував з перемогою на виборах лібералів. Завдання зовнішньополітичного курсу Росії, на думку Г. Трубецького, полягало у тому, що і в Європі, і в Азії, і в усьому світі Росії необхідно було стояти на варті рівноваги сил та інтересів [17, 19; 25].

У 1908 р. у політичному огляді на сторінках «Ниви» відзначалося, що останнім часом у російських суспільних настроях здійснився різкий поворот щодо Великої Британії. На зміну старій ворожості прийшла російська привітність. Хоча,

як повідомлялося в огляді, дружба з Англією мала значну перевагу у порівнянні з дружбою з Німеччиною, оскільки перша була отримана шляхом незначних поступок на далекому азійському Сході, друга ставала неможливою без зречення деяких, доволі суттєвих прав на європейському Заході. Цим анонімний оглядач пояснював легкість тісного зближення між Росією та Англією [18, 404].

Разом з тим, не всі представники російської громадськості були прихильниками зближення з Лондоном. Проте, на сторінках часописів Російської імперії це відображення не знайшло. Не зважаючи на те, що угода 1907 р. мала прихильників і противників, як з російської, так і з англійської сторони, суперечки щодо внесення змін до неї тривали. Росіяни були занепокоєні тим фактом, що після підписання угоди постало питання, чи зможуть англійці змінити свою суспільну думку стосовно Росії. Але в умовах зростаючого англо-німецького антагонізму, гонки озброєнь частина британського суспільства таки змінила свої погляди на користь Росії.

В цілому російські кореспонденти доброзичливо поставилися до союзу Петербурга та Лондона. Як не дивно, сторінки часописів не вдалися до конкретних подробиць цього договору. Зокрема, текст конвенції не міститься в жодному журналі. До того ж у статтях не знайдено інформації про те, чи вигідна ця угода для Росії, хто зі сторін отримав найбільшу користь, а також чи можна розраховувати на її результати в майбутньому. Ймовірно, часописи тишили себе загальними висновками конвенції. Російських журналістів задовольняла загальна перспектива, яка нібито досягалася угодою, а питання щодо дійсної ситуації з мешканцями Афганістану, Ірану та Тибету не стало предметом їх кореспонденцій.

Висвітлення англо-російської угоди 1907 р. проходило під впливом двох тенденцій. Перший аспект трактував цей договір як прояв миру у зовнішній політиці, другий розглядав його як антигерманське угруповання, як знаряддя завойовальних планів на Близньому Сході. Загальний сенс більшості статей зводився до наступного: нарешті настав момент для припинення негараздів у Середній Азії і, можливо, англо-російські стосунки зміняться до більш привітних та дружніх.

Таким чином, у відображенні російських часописів конвенція 1907 р. ознаменувала собою кінець відкритого ворожого протистояння між Російською та Британською імперіями. Після 1907 р. між обома країнами розпочався союзницький етап.

Література:

1. Англия, как мировая печальница // Нива. — СПб., 1906. — № 43. — С. 692
2. Южаков С. Политика // Русское богатство. — СПб., 1904. — № 4. — С. 118-136
3. Блох Ю. М. Зовнішньополітичні дискусії в Англії стосовно зовнішньої політики країни на початку ХХ ст. (1902 — 1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія» / Ю. М. Блох. — Дніпропетровськ, 2007. — 18 с.
4. Трубецкой Г. Россия, Германия и Англия // Московский еженедельник. — М., 1906. — № 28. — С. 20-27
5. Мортон А. Л. История Англии / А. Л. Мортон. — М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1950. — 462 с.
6. Трубецкой Г. Тревожные слухи // Московский еженедельник. — М., 1906. — № 37. — С. 13-14
7. Трубецкой Г. Международное положение // Московский еженедельник. — М., 1907. — № 31. — С. 3-13
8. Трубецкой Г. К приезду английской делегации // Московский еженедельник. — М., 1906. — № 28. — С. 3-5.
9. Трубецкой Г. Слухи и впечатления // Московский еженедельник. — М., 1907. — № 16. — С. 54-57
10. Сергеев Е. Ю. Англо-русская Антанта 1907 года: мифы и реальность / Е. Ю. Сергеев // Россия и Британия: сб. науч. статей. — М.: Наука, 2010. — Вып. 5. — С. 54-64
11. Сергеев Е. Ю. Имперские военные элиты России и Великобритании в конце XIX — начале XX века: опыт сравнительного анализа / Е. Ю. Сергеев // Россия и Британия: сб. науч. статей. — М.: Наука, 2006. — Вып. 4. — С. 228 — 247
12. Давидсон А. Б. В годы Сердечного согласия: англо-росийские общественно-политические контакты накануне и во время Первой мировой войны / А. Б. Давидсон // Россия и Британия: сб. науч. статей. — М.: Наука, 2010. — Вып. 5. — С. 31 — 53
13. Лунева Ю. В. Англо-русское соглашение 1907 года по рассекреченным документам из российских архивов / Ю. В. Лунева // Россия и Британия: сб. науч. статей. — М.: Наука, 2010. — Вып. 5. — С. 78 — 95
14. Гольцев В. Иностранное обозрение // Русская мысль. — 1901. — № 2. — С. 201 — 207
15. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата / Дж. Бьюкенен. — М.: Международные отношения — 1991. — 344 с.
16. Ботика Т. С. Англо-русское соглашение 1907 г. в оценках российских журналов / Т. С. Ботика // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — Вып. 02 (49). — М., 2013. — С. 52 — 55
17. Трубецкой Г. Новый год в области международных отношений // Московский еженедельник. — М., 1907. — № 1. — С. 18 — 25
18. Славянство и англо-русская дружба // Нива. — СПб., 1908. — № 22. — С. 404

Ботика Т. С. Англо-российское сближение накануне Первой мировой войны в отображении российских журналов. — Статья.

Анотация. В статье раскрыты особенности англо-российских отношений начала XX в. в оценках журналов Российской империи. Основное внимание сконцентрировано на подписании англо-российского соглашения 1907 г.

Ключевые слова: Великобритания, Российская империя, общественная мысль, российские журналы, англо-русские связи.

Botika T. S. English-Russian approach before the First World War in the reflection of the Russian magazines. — Article.

Summary. The peculiarities of the English-Russian relations in the appreciation of the Russian Empire's magazines at the beginning of the 20th century are depicted in the article. The main attention is concentrated on signing of the English-Russian agreement of 1907.

Key words: Great Britain, Russian Empire, public opinion, Russian magazines, English-Russian connections.